YHTEISÖJEN TUOMIOISTUIMEN TUOMIO (kolmas jaosto)

13 päivänä heinäkuuta 2006 *

Yhdistetyissä asioissa C-295/04–C-298/04,

joissa on kyse EY 234 artiklaan perustuvista ennakkoratkaisupyynnöistä, jotka Giudice di pace di Bitonto (Italia) on esittänyt 30.6.2004 tekemällään päätöksellä, joka on saapunut yhteisöjen tuomioistuimeen 13.7.2004, asioissa

Vincenzo Manfredi (C-295/04)

vastaan

Lloyd Adriatico Assicurazioni SpA,

* Oikeudenkäyntikieli: italia.

Antonio Cannito (C-296/04)

vastaan

Fondiaria Sai SpA

sekä

Nicolò Tricarico (C-297/04) ja

Pasqualina Murgolo (C-298/04)

vastaan

Assitalia SpA,

YHTEISÖJEN TUOMIOISTUIN (kolmas jaosto),

toimien kokoonpanossa: jaoston puheenjohtaja A. Rosas sekä tuomarit J. Malenovský, S. von Bahr (esittelevä tuomari), A. Borg Barthet ja A. Ó Caoimh,

julkisasiamies: L. A. Geelhoed,
kirjaaja: johtava hallintovirkamies L. Hewlett,

ottaen huomioon kirjallisessa käsittelyssä ja 10.11.2005 pidetyssä istunnossa esitetyn,

ottaen huomioon huomautukset, jotka sille ovat esittäneet

– Assitalia SpA (C-297/04 ja C-298/04), edustajinaan avvocato A. Pappalardo, avvocato M. Merola ja avvocato D. P. Domenicucci,

– Italian hallitus, asiamiehenään I. M. Braguglia, avustajanaan avvocato dello Stato M. Fiorilli,

– Saksan hallitus, asiamiehenään C. Schulze-Bahr,

– Itävallan hallitus, asiamiehenään C. Pesendorfer,

– Euroopan yhteisöjen komissio, asiamiehinään T. Christoforou ja F. Amato,

kuultuaan julkisasiamiehen 26.1.2006 pidetyssä istunnossa esittämän ratkaisuehdotuksen,

on antanut seuraavan

tuomion

1 Ennakkoratkaisupyynnöt koskevat EY 81 artiklan tulkintaa.

2 Nämä kysymykset on esitetty vahingonkorvausasioissa, joissa Manfredi on nostanut kanteen Lloyd Adriatico Assicurazioni SpA:ta vastaan, Cannito on nostanut kanteen Fondiaria Sai SpA:ta vastaan ja Tricarico ja Murgolo ovat nostaneet kanteen Assitalia SpA:ta (jäljempänä Assitalia) vastaan, jotta vakuutusyhtiöt määrätään palauttamaan kantajille heidän maksamansa ajoneuvojen, vesialuksien ja mopojen aiheuttamia vahinkoja koskevan pakollisen liikennevakuutuksen (jäljempänä liikennevakuutus) vakuutusmaksujen korotukset, jotka nämä yhtiöt olivat toteuttaneet kansallisen kilpailu- ja markkinaviranomaisen (Autorità garante della concorrenza e del mercato, jäljempänä AGCM) lainvastaiseksi toteaman yhteistoimintajärjestelyn nojalla.

Asiaa koskevat kansalliset oikeussäännöt

3 Markkinoiden ja kilpailun suojaamista koskevista säännöistä 10.10.1990 annetun lain nro 287 (Norme per la tutela della concorrenza e del mercato -niminen laki; GURI nro 240, 13.10.1990, s. 3; jäljempänä laki nro 287/90) 2 §:n 2 momentissa kielletään yritysten väliset kartellisopimukset, joiden tavoitteena tai seurauksena on kilpailun estyminen, rajoittuminen tai vääristyminen kansallisilla markkinoilla tai jollakin niiden osalla.

4 Lain 2 §:n 1 momentin mukaan "kartellisopimuksilla" tarkoitetaan yritysten välisiä sopimuksia tai yhdenmukaistettuja menettelytapoja ja konsortioiden, yritysten yhdistysten ja muiden vastaavien yhteenliittymien päätöksiä myös silloin, kun ne on tehty säädösten tai määräysten nojalla.

5 Lain nro 287/90 2 §:n 3 momentin nojalla tällaiset kielletyt sopimukset ovat automaattisesti mitättömiä.

6 Italian kilpailulain 33 §:n 2 momentissa säädetään lisäksi, että alueellisesti toimivaltainen Corte d'appello käsittelee mitätöintikanteet, vahingonkorvauskanteet ja lain I–IV osaston säännösten, 2 §:n säännökset mukaan luettuina, rikkomista koskevat välitoimet.

Pääasia ja ennakkoratkaisukysymykset

7 AGCM päätti 8.9.1999, 10.11.1999 ja 3.2.2000 antamillaan päätöksillä aloittaa lain nro 287/90 2 §:n rikkomista koskevan menettelyn useita vakuutusyhtiöitä vastaan; näihin yhtiöihin kuului kolme pääasioiden vastaajaa. Asianomaisten vakuutusyhtiöiden väitettiin osallistuneen sopimukseen, joka koski "eri tuotteiden sidontaa ja kilpailevien yritysten välistä tietojenvaihtoa". Nyt esillä olevissa asioissa kysymys on vain kilpailevien yritysten välistä tietojenvaihtoa koskevasta yhteistoimintajärjestelystä.

8 AGCM totesi, että vuosien 1994 ja 1999 välisenä ajanjaksona Italiassa, toisin kuin muualla Euroopassa, pakollisen liikennevakuutuksen vakuutusmaksut olivat nousseet epätavallisesti.

9 AGCM huomautti lisäksi, että liikennevakuutussopimusten markkinoille pääsylle on huomattavia esteitä ennen kaikkea siksi, että vahinkojen korvaamista varten oli ollut tarpeen perustaa tehokas jakeluverkosto ja maksukeskuksia koko maan alueelle.

10 AGCM on saanut siinä vireillä olevan menettelyn aikana asiakirjoja, joista ilmenee, että lukuisten liikennevakuutuksia myyvien vakuutusyhtiöiden välillä oli laaja ja kattava tietojenvaihto, joka käsitti kaikki vakuutustoimintaan liittyvät seikat, eli erityisesti hinnat, alennukset, tuotot, vahinkokustannukset ja jakelukustannukset.

11 AGCM totesi 28.7.2000 tekemässään lopullisessa päätöksessä nro 8546 (1377) (Bolletino 30/2000, 14.8.2000), että asianomaiset vakuutusyhtiöt olivat tehneet lainvastaisen sopimuksen vakuutusalaa koskevien tietojen vaihdosta. Sopimuksen avulla vakuutusyhtiöt saivat mahdollisuuden sovittaa yhteen ja vahvistaa liikennevakuutuksen vakuutusmaksut siten, että kuluttajien vakuutusmaksuja korotettiin huomattavasti ja niin, että maksujen korottaminen ei ollut perusteltua markkinaolosuhteiden perusteella ja että kuluttajat eivät voineet välttyä maksujen korottamiselta.

12 Tribunale amministrativo regionale per il Lazio ja Consiglio di Stato vahvistivat olennaisilta osin AGCM:n tekemän ja vakuutusyhtiöiden riitauttaman päätöksen.

13 Pääasian kantajat ovat nostaneet kanteet Giudice di pace di Bitontossa, jotta tämä velvoittaisi kunkin näistä vakuutusyhtiöistä palauttamaan ne vakuutusmaksujen korotukset, jotka he olivat joutuneet maksamaan vakuutusyhtiöille AGCM:n lainvastaiseksi toteaman kartellin nojalla.

14 Assitalian esittämistä huomautuksista käy pääasian kantajien mukaan ilmi, että AGCM:n suorittamasta tutkimuksesta selviää, että liikennevakuutuksen vakuutussopimusten keskimääräinen hinta oli 20 prosenttia sitä hintaa korkeampi, joka näillä vakuutussopimuksilla olisi ollut, jos vakuutusyhtiöiden kilpailukäyttäytyminen ei

olisi muuttunut yhdenmukaistetun menettelytavan johdosta. Tähän menettelytapaan osallistuvien yhtiöiden toteuttamalla kilpailusääntöjen rikkomisella aiheutettiin kuluttajille vahinkoa, joka koostui juuri siitä, että heidän oli maksettava liikennevakuutusmaksu, joka oli keskimäärin 20 prosenttia sitä maksua suurempi, joka heidän olisi ollut maksettava, jollei kilpailusääntöjä olisi rikottu.

15 Pääasian vakuutusyhtiöt ovat muun muassa esittäneet lain nro 287/90 33 §:n nojalla väitteen, jonka mukaan Giudice di pace di Bitontolla ei olisi toimivaltaa asiassa, minkä lisäksi ne ovat väittäneet, että palauttamista ja/tai vahingonkorvausta koskeva oikeus olisi vanhentunut.

16 Ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin katsoo, että koska AGCM:n lainvastaiseksi katsomaan sopimukseen osallistuneiden vakuutusyhtiöiden joukossa oli myös sellaisia muiden jäsenvaltioiden vakuutusyhtiöitä, jotka harjoittivat toimintaansa Italiassa, kyseessä olevalla yhteistoimintajärjestelyllä ei rikota pelkästään lain nro 287/90 2 §:ää, vaan myös EY 81 artiklaa, jonka 2 kohdan mukaan kaikki kielletyt sopimukset ja yhteistoimintajärjestelyt ovat mitättömiä.

17 Kaikki kolmannet henkilöt, joihin kuuluu muun muassa palvelun kuluttajia ja loppukäyttäjiä, voivat kuitenkin katsoa, että heillä on oikeus vedota EY 81 artiklassa kielletyn yhteistoimintajärjestelyn mitättömyyteen ja vaatia vahingonkorvausta kärsitystä vahingosta, jos kärsityn vahingon ja kielletyn yhteistoimintajärjestelyn välillä on syy-yhteys.

18 Mikäli näin on, lain nro 287/90 33 §:n kaltaisen säännöksen voitaisiin katsoa olevan yhteisön oikeuden vastainen. Corte d'appellossa pidettävä oikeudenkäynti kestää nimittäin Giudice di pacen luona pidettävää oikeudenkäyntiä huomattavasti pidempään, ja sen oikeudenkäyntikulut ovat Giudicen di pacen luona käytävää oikeudenkäyntiä suuremmat, mikä saattaisi heikentää EY 81 artiklan tehokkuutta.

19 Ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin on lisäksi epävarma siitä, ovatko kansallisessa oikeudessa vahvistetut vahingonkorvauskanteen vanhenemisajat ja maksettavaksi tulevan vahingonkorvauksen määrä EY 81 artiklan mukaisia.

20 Giudice di pace di Bitonto päätti näin ollen lykätä asioiden C-295/04–C-297/04 käsittelyä ja esittää yhteisöjen tuomioistuimelle seuraavat ennakkoratkaisukysymykset:

"1) Onko EY 81 artiklaa tulkittava siten, että siinä todetaan mitättömäksi vakuutusyhtiöiden yhteistoimintajärjestely tai yhdenmukaistettu menettelytapa, joka käsittää sellaisen vastavuoroisen tietojenvaihdon, jonka avulla voidaan korottaa liikennevakuutuksen vakuutusmaksuja, mitä ei voida perustella markkinaolosuhteilla, kun otetaan huomioon myös se, että sopimukseen tai yhdenmukaistettuun menettelytapaan osallistuu yrityksiä, jotka kuuluvat eri jäsenvaltioihin?

2) Onko EY 81 artiklaa tulkittava siten, että kolmannet henkilöt, joilla on oikeudellisesti asiaankuuluva intressi, voivat tämän yhteisön määräyksen perusteella vedota siinä kielletyn yhteistoimintajärjestelyn tai menettelytavan mitättömyyteen ja vaatia vahingonkorvausta, jos kärsityn vahingon ja yhteistoimintajärjestelyn tai yhdenmukaistetun menettelytavan välillä on syy-yhteys?

3) Onko EY 81 artiklaa tulkittava siten, että tähän artiklaan perustuvan vahingonkorvausvaatimuksen vanhentumisaika alkaa kulua siitä päivästä, jona yhteistoimintamenettely tai yhdenmukaistettu menettelytapa otettiin käyttöön, vai siitä päivästä, jona yhteistoimintamenettelystä tai yhdenmukaistetusta menettelytavasta luovuttiin?

4) Onko EY 81 artiklaa tulkittava siten, että kun kansallinen tuomioistuin havaitsee, että vahingonkorvaus, jota kansallisen oikeuden mukaan voidaan maksaa, on joka tapauksessa pienempi kuin vahingon aiheuttaneen, kiellettyyn yhteistoimintamenettelyyn tai yhdenmukaistettuun menettelytapaan osallistuneen yrityksen saama taloudellinen etu, sen on myös viran puolesta velvoitettava maksamaan vahinkoa kärsineelle kolmannelle henkilölle seuraamusluonteista vahingonkorvausta, jotta korvattavasta vahingosta tulee suurempi kuin yrityksen saama etu, ja näin on tehtävä EY 81 artiklassa kiellettyjen yhteistoimintajärjestelyjen ja yhdenmukaistettujen menettelytapojen ehkäisemiseksi?"

21 Giudice di pace di Bitonto päätti lykätä asian C-298/04 käsittelyä ja esittää yhteisöjen tuomioistuimelle seuraavat ennakkoratkaisukysymykset:

"1) Onko EY 81 artiklaa tulkittava siten, että siinä todetaan mitättömäksi vakuutusyhtiöiden yhteistoimintajärjestely tai yhdenmukaistettu menettelytapa, joka käsittää sellaisen vastavuoroisen tietojenvaihdon, jonka avulla voidaan korottaa liikennevakuutuksen vakuutusmaksuja, mitä ei voida perustella markkinaolosuhteilla, kun otetaan huomioon myös se, että sopimukseen tai yhdenmukaistettuun menettelytapaan osallistuu yrityksiä, jotka kuuluvat eri jäsenvaltioihin?

2) Onko EY 81 artiklaa tulkittava siten, että siinä kielletään sellaisen, sisällöltään Italian lain [nro 287/90] 33 §:n kaltaisen kansallisen säännön soveltaminen, jonka mukaan kolmansien henkilöiden on myös esitettävä kilpailua rajoittavia yhteistoimintajärjestelyjä koskevien yhteisön tai kansallisten säännösten rikkomiseen perustuva vahingonkorvausvaatimus muussa kuin siinä tuomioistuimessa, joka on tavallisesti toimivaltainen samantasoisten vaatimusten osalta, mikä lisää huomattavasti kuluja ja tuomion antamiseksi tarvittavaa aikaa?

3) Onko EY 81 artiklaa tulkittava siten, että kolmannet henkilöt, joilla on oikeudellisesti asiaankuuluva intressi, voivat tämän yhteisön määräyksen

perusteella vedota siinä kielletyn yhteistoimintajärjestelyn tai menettelytavan mitättömyyteen ja vaatia vahingonkorvausta, jos kärsityn vahingon ja yhteistoimintajärjestelyn tai yhdenmukaistetun menettelytavan välillä on syy-yhteys?

4) Onko EY 81 artiklaa tulkittava siten, että tähän artiklaan perustuvan vahingonkorvausvaatimuksen vanhentumisaika alkaa kulua siitä päivästä, jona yhteistoimintamenettely tai yhdenmukaistettu menettelytapa otettiin käyttöön, vai siitä päivästä, jona yhteistoimintamenettelystä tai yhdenmukaistetusta menettelytavasta luovuttiin?

5) Onko EY 81 artiklaa tulkittava siten, että kun kansallinen tuomioistuin havaitsee, että vahingonkorvaus, jota kansallisen oikeuden mukaan voidaan maksaa, on joka tapauksessa pienempi kuin vahingon aiheuttaneen, kiellettyyn yhteistoimintamenettelyyn tai yhdenmukaistettuun menettelytapaan osallistuneen yrityksen saama taloudellinen etu, sen on myös viran puolesta velvoitettava maksamaan vahinkoa kärsineelle kolmannelle henkilölle seuraamusluonteista vahingonkorvausta, jotta korvattavasta vahingosta tulee suurempi kuin yrityksen saama etu, ja näin on tehtävä EY 81 artiklassa kiellettyjen yhteistoimintajärjestelyjen ja yhdenmukaistettujen menettelytapojen ehkäisemiseksi?"

22 Asiat C-295/04–C-298/04 yhdistettiin yhteisöjen tuomioistuimen presidentin 28.9.2004 antamalla päätöksellä kirjallista ja suullista käsittelyä sekä tuomion antamista varten.

Ennakkoratkaisukysymysten tutkittavaksi ottaminen

Yhteisöjen tuomioistuimelle esitetyt huomautukset

23 Assitalia esittää ensinnäkin, että ennakkoratkaisukysymysten taustalla oleva tosiseikastoyhteys ja oikeudellinen yhteys on esitetty niin riittämättömästi ja

kaksiselitteisesti, että kaikki osapuolet, joita asia mahdollisesti koskee, eivät voi esittää asianmukaisesti niitä koskevia huomautuksia, eikä yhteisöjen tuomioistuin voi antaa näihin kysymyksiin hyödyllisiä vastauksia.

24 Assitalia toteaa toiseksi, että Giudice di pace di Bitonton esittämät ennakkoratkaisukysymykset on jätettävä tutkimatta, koska ne koskevat sellaisen EY:n perustamissopimuksen määräyksen tulkintaa, joka ei selvästikään tule sovellettavaksi pääasian oikeudenkäynneissä.

25 Kysymyksessä olevasta sopimuksesta aiheutuvat vaikutukset rajoittuvat nimittäin Italian alueeseen, eikä se siten haittaa tuntuvasti jäsenvaltioiden välistä kauppaa EY 81 artiklassa tarkoitetulla tavalla (ks. erityisesti yhdistetyt asiat C-215/96 ja C-216/96, Bagnasco ym., tuomio 21.1.1999, Kok. 1999, s. I-135). Sitä, että EY 81 artikla ei tule sovellettavaksi tässä asiassa, ei sitä paitsi ole kiistetty kansallisissa tuomioistuimissa, ja AGCM:n lain nro 287/90 2 §:ään perustuva päätös on tullut lopulliseksi. Lain nro 287/90 1 §:n 1 momentissa täsmennetään sitä paitsi, että sen säännöksiä "sovelletaan sellaisiin yhteisjärjestelyihin, määräävän aseman väärinkäyttöön, yrityskeskittymiin, jotka eivät kuulu – – [EY 81] ja/tai [EY 82] artiklan, asetusten – – tai niihin rinnastettavien yhteisön normatiivisten toimien soveltamisalaan".

Yhteisöjen tuomioistuimen arviointi asiasta

26 Asiassa on palautettava mieliin, että vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan EY 234 artiklan mukaisessa yhteisöjen tuomioistuimen ja kansallisten tuomioistuimien välisessä yhteistyössä yksinomaan kansallisen tuomioistuimen, jossa asia on vireillä ja joka vastaa annettavasta ratkaisusta, tehtävänä on kunkin asian erityispiirteiden perusteella harkita, onko ennakkoratkaisu tarpeen asian ratkaisemiseksi ja onko sen yhteisöjen tuomioistuimelle esittämillä kysymyksillä merkitystä asian kannalta. Jos esitetyt kysymykset koskevat yhteisön oikeuden tulkintaa, yhteisöjen tuomioistui-

mella on siten periaatteessa velvollisuus ratkaista esitetyt kysymykset (ks. erityisesti asia C-415/93, Bosman, tuomio 15.12.1995, Kok. 1995, s. I-4921, 59 kohta ja asia C-316/04, Stichting Zuid-Hollandse Milieufederatie, tuomio 10.11.2005, Kok. 2005, s. I-9759, 29 kohta).

27 Yhteisöjen tuomioistuin on kuitenkin myös katsonut, että oman toimivaltaisuutensa arvioimiseksi sen on poikkeustapauksissa tutkittava ne olosuhteet, joiden vallitessa kansallinen tuomioistuin esitti ennakkoratkaisupyynnön (ks. vastaavasti asia 244/80, Foglia, tuomio 16.12.1981, Kok. 1981, s. 3045, Kok. Ep. VI, s. 251, 21 kohta). Kansallisen tuomioistuimen esittämään ennakkoratkaisukysymykseen voidaan kieltäytyä vastaamasta ainoastaan, jos on ilmeistä, että kansallisen tuomioistuimen pyytämällä yhteisön oikeuden tulkitsemisella ei ole mitään yhteyttä kansallisessa tuomioistuimessa käsiteltävän asian tosiseikkoihin tai kohteeseen, tai kun kyseinen ongelma on luonteeltaan hypoteettinen taikka kun yhteisöjen tuomioistuimella ei ole tiedossaan niitä tosiseikkoja ja oikeudellisia seikkoja, jotka ovat tarpeen, jotta se voisi antaa hyödyllisen vastauksen sille esitettyihin kysymyksiin (ks. erityisesti em. asia Bosman, tuomion 61 kohta ja em. asia Stichting Zuid-Hollandse Milieufederatie, tuomion 30 kohta).

28 Nyt esillä olevassa asiassa ei ole kysymyksessä mikään näistä tapauksista.

29 Tämän osalta on todettava, että yhteisöjen tuomioistuin on saanut ennakkoratkaisupyynnöstä sekä kirjallisista ja suullisista huomautuksista riittävästi tietoja tulkitakseen yhteisön oikeuden määräyksiä ja säännöksiä pääasian perusteena olevan tilanteen osalta (ks. erityisesti asia C-316/93, Vaneetveld, tuomio 3.3.1994, Kok. 1994, s. I-763, 14 kohta ja asia C-378/97, Wijsenbeek, tuomio 21.9.1999, Kok. 1999, s. I-6207, 21 kohta).

30 Toisaalta toisin kuin Assitalia väittää, ei ole ilmeistä, että EY 81 artiklan tulkitsemisella ei ole mitään yhteyttä kansallisessa tuomioistuimessa käsiteltävänä olevan asian tosiseikkoihin tai kohteeseen. Näin ollen Assitalian esittämä väite, jonka mukaan tämä artikla ei tule sovellettavaksi pääasioissa, ei liity nyt kysymyksessä olevien asioiden tutkittavaksi ottamiseen, vaan kuuluu ensimmäisen kysymyksen aineelliseen puoleen.

31 Sitä paitsi on palautettava mieliin, että EY 81 ja EY 82 artikla ovat pakottavia määräyksiä, ja kansallisten tuomioistuinten on sovellettava niitä viran puolesta (ks. vastaavasti asia C-126/97, Eco Swiss, tuomio 1.6.1999, Kok. 1999, s. I-3055, 39 ja 40 kohta).

32 Tästä seuraa, että ennakkoratkaisukysymykset otetaan tutkittaviksi.

Asioiden C-295/04–C-298/04 ensimmäinen kysymys

33 Ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin kysyy ensimmäisellä kysymyksellään, voidaanko pääasiassa kysymyksessä olevan kaltaisella vakuutusyhtiöiden välisellä yhteistoimintajärjestelyllä tai yhdenmukaistetulla menettelytavalla, joka käsittää vastavuoroisen tietojenvaihdon, jonka avulla voidaan korottaa liikennevakuutusten vakuutusmaksuja, mitä ei voida perustella markkinaolosuhteilla, ja jolla rikotaan kansallisia kilpailusääntöjä, rikkoa myös EY 81 artiklaa, kun otetaan huomioon myös se, että yhteistoimintajärjestelyyn tai yhdenmukaistettuun menettelytapaan osallistuu yrityksiä, jotka kuuluvat eri jäsenvaltioihin.

Yhteisöjen tuomioistuimelle esitetyt huomautukset

34 Assitalia esittää, että yhteisöjen tuomioistuin vastaa, että kun otetaan huomioon kysymyksen puhtaan yleinen ja välineellinen luonne, EY 81 artiklan soveltamisesta on mahdotonta antaa hyödyllistä vastausta.

35 Italian hallitus katsoo, että EY 81 artiklaa ei voida soveltaa pääasiassa kysymyksessä olevan kaltaiseen sopimukseen. Kilpailunvastainen käyttäytyminen kuuluu nimittäin yhteisön sääntelyn piiriin ainoastaan silloin, kun sen osalta täyttyy joukko sellaisia kriteereitä, joissa on kyse enemmästä kuin pelkästään siitä, että muiden jäsenvaltioiden yrityksiä osallistuu sopimukseen.

36 Euroopan yhteisöjen komissio esittää, että EY 81 artiklaa on tulkittava siten, että siinä kielletään kaikki yritysten väliset yhteistoimintajärjestelyt tai yhdenmukaistetut menettelytavat, joilla rajoitetaan kilpailua, jos kaikkien oikeudellisten tai tosiasiallisten seikkojen perusteella on mahdollista nähdä tietynasteisella todennäköisyydellä, että kysymyksessä oleva yhteistoimintajärjestely tai yhdenmukaistettu menettelytapa voi vaikuttaa välillisesti tai välittömästi, tosiasiallisesti tai mahdollisesti jäsenvaltioiden väliseen kauppaan. Se, että muiden jäsenvaltioiden tietyt yritykset ovat osallistuneet tähän yhteistoimintajärjestelyyn tai yhdenmukaistettuun menettelytapaan, ei itsessään riitä seikaksi, jonka perusteella olisi katsottava, että kyseisellä yhteistoimintajärjestelyllä tai yhdenmukaistetulla menettelytavalla olisi sellainen vaikutus jäsenvaltioiden väliseen kauppaan.

Yhteisöjen tuomioistuimen arviointi asiasta

37 Aluksi on todettava, että toisin kuin Assitalia väittää, tämä kysymys on riittävän täsmällinen, jotta yhteisöjen tuomioistuin voi antaa hyödyllisen vastauksen ennakkoratkaisua pyytäneelle tuomioistuimelle.

38 Seuraavaksi on muistutettava siitä, että vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan kilpailua koskevaa yhteisön oikeutta ja kansallista lainsäädäntöä sovelletaan rinnakkain, koska rajoittavia järjestelyjä tarkastellaan yhteisön oikeudessa ja kansallisessa oikeudessa eri näkökulmista. Kun EY 81 ja EY 82 artiklassa käsitellään kilpailunrajoituksia niiden esteiden kannalta, joita kyseisistä järjestelyistä voi aiheutua jäsenvaltioiden väliselle kaupalle, kansallisissa lainsäädännöissä, joihin ovat

vaikuttaneet näille lainsäädännöille ominaiset näkökohdat, tarkastellaan kilpailunrajoituksia ainoastaan näiden kansallisille lainsäädännöille ominaisten näkökohtien kannalta (ks. erityisesti asia 14/68, Wilhelm ym., tuomio 13.2.1969, Kok. 1969, s. 1, Kok. Ep. I, s. 377, 3 kohta; yhdistetyt asiat 253/78 ja 1/79–3/79, Giry ja Guerlain ym., tuomio 10.7.1980, Kok. 1980, s. 2327, 15 kohta ja asia C-137/00, Milk Marque ja National Farmers' Union, tuomio 9.9.2003, Kok. 2003, s. I-7975, 61 kohta).

39 Samalla on palautettava mieliin, että EY 81 artiklan 1 kohta ja 82 artikla tuottavat välittömiä oikeusvaikutuksia yksityisten välisissä suhteissa ja niillä perustetaan välittömästi yksityisten oikeussubjektien hyväksi oikeuksia, joita kansallisten tuomioistuinten on suojeltava (ks. asia 127/73, BRT ja SABAM, tuomio 30.1.1974, Kok. 1974, s. 51, Kok. Ep. II, s. 201, 16 kohta, ns. BRT I -tuomio; asia C-282/95 P, Guérin automobiles v. komissio, tuomio 18.3.1997, Kok. 1997, s. I-1503, 39 kohta ja asia C-453/99, Courage ja Crehan, tuomio 20.9.2001, Kok. 2001, s. I-6297, 23 kohta), ja että yhteisön oikeuden ensisijaisuus edellyttää, että mitään yhteisön oikeussäännön vastaista kansallisen lain säännöstä ei sovelleta, olipa kyseinen säännös annettu ennen yhteisön oikeussääntöä tai sen jälkeen (ks. erityisesti asia C-198/01, CIF, tuomio 9.9.2003, Kok. 2003, s. I-8055, 48 kohta).

40 Kuitenkin kuten jo EY 81 ja EY 82 artiklan sanamuodosta käy ilmi, jotta yhteisön kilpailusääntöjä voitaisiin soveltaa yhteistoimintajärjestelyyn tai väärinkäyttöön, tämän järjestelyn tai väärinkäytön on oltava omiaan vaikuttamaan jäsenvaltioiden väliseen kauppaan.

41 Tämän edellytyksen, joka koskee vaikutusta jäsenvaltioiden väliseen kauppaan, tulkinnassa ja soveltamisessa on lähdettävä siitä, että sen tarkoituksena on rajata yhteisön oikeuden ja jäsenvaltioiden oikeuden soveltamisala kilpailuoikeuden alalla. Yhteisön oikeus käsittää näin ollen kaikki sopimukset ja menettelyt, jotka ovat omiaan vaikuttamaan jäsenvaltioiden väliseen kauppaan siten, että jäsenvaltioiden välisten sisämarkkinatavoitteiden toteutuminen vaarantuu, erityisesti eristämällä kansalliset markkinat taikka vaikuttamalla yhteismarkkinoiden kilpailurakenteeseen (ks. vastaavasti asia 22/78, Hugin v. komissio, tuomio 31.5.1979, Kok. 1979, s. 1869, 17 kohta ja asia C-475/99, Ambulanz Glöckner, tuomio 25.10.2001, Kok. 2001, s. I-8089, 47 kohta).

42 Jotta päätös, sopimus tai menettelytapa on omiaan vaikuttamaan jäsenvaltioiden väliseen kauppaan, on oltava nähtävissä riittävällä todennäköisyydellä ja kaikkien asiaan vaikuttavien objektiivisten oikeudellisten ja tosiasiallisten seikkojen perusteella, että niillä voi tosiasiallisesti tai mahdollisesti olla välillistä tai välitöntä vaikutusta jäsenvaltioiden väliseen kauppaan tavalla, joka voisi haitata jäsenvaltioiden välisten yhtenäismarkkinoiden toteuttamista (ks. asia 42/85, Remia ym. v. komissio, tuomio 11.7.1985, Kok. 1985, s. 2545, 22 kohta ja em. asia Ambulanz Glöckner, tuomion 48 kohta). Tämän lisäksi vaaditaan, ettei tämä vaikutus ole merkityksetön (asia C-306/96, Javico, tuomio 28.4.1998, Kok. 1998, s. I-1983, 16 kohta).

43 Siten vaikutus jäsenvaltioiden väliseen kauppaan johtuu yleensä useista tekijöistä yhdessä, jotka erikseen eivät välttämättä olisi ratkaisevia (ks. em. yhdistetyt asiat Bagnasco ym., tuomion 47 kohta ja asia C-359/01 P, British Sugar v. komissio, tuomio 29.4.2004, Kok. 2004, s. I-4933, 27 kohta).

44 Tämän osalta on yhtäältä todettava, kuten julkisasiamies on perustellusti lausunut ratkaisuehdotuksensa 37 kohdassa, että se tosiseikka, että kansalliseen sopimukseen osallistujien joukossa on myös ulkomaisia yrityksiä, on yksi osa arviointia (ja arvioinnissa huomioon otettava seikka), mutta pelkästään sen perusteella ei voida tehdä johtopäätöstä, että jäsenvaltioiden väliseen kauppaan vaikuttamista koskeva edellytys täyttyy.

45 Toisaalta se seikka, että yhteistoimintajärjestelyn tavoitteena on ainoastaan tuotteiden myynti yhdessä jäsenvaltiossa, ei riitä sulkemaan pois sitä mahdollisuutta, että sopimus vaikuttaa jäsenvaltioiden väliseen kauppaan (ks. asia 246/86, Belasco ym. v. komissio, tuomio 11.7.1989, Kok. 1989, s. I-2117, 33 kohta). Yritysten välinen yhteisjärjestely, joka ulottuu yhden jäsenvaltion koko alueelle, on nimittäin luonteeltaan sellainen, että se lujittaa kansallista markkinoiden eristämistä ja haittaa näin perustamissopimuksessa tavoiteltua taloudellista vuorovaikutusta (asia 8/72, Vereeniging van Cementhandelaren v. komissio, tuomio 17.10.1972, Kok. 1972,

s. 977, 29 kohta; em. asia Remia ym. v. komissio, tuomion 22 kohta ja asia C-35/96, komissio v. Italia, tuomio 18.6.1998, Kok. 1998, s. I-3851, 48 kohta).

46 Lisäksi kuten yhteisöjen tuomioistuin on jo todennut, vaikutus jäsenvaltioiden väliseen kauppaan voi muodostua kyseessä olevan toiminnan järjestämisestä siten, että toiminta johtaa yhteismarkkinoiden jakautumiseen ja palvelujen tarjoamisen vapauden, joka on eräs perustamissopimuksen tavoitteista, rajoittamiseen (asia 30/87, Bodson, tuomio 4.5.1988, Kok. 1988, s. 2479, 24 kohta ja em. asia Ambulanz Glöckner, tuomion 49 kohta).

47 Kansallisen tuomioistuimen tehtävänä on tutkia kysymyksessä olevien kansallisten markkinoiden osalta, onko riittävän todennäköistä, että kysymyksessä olevalla yhteistoimintajärjestelyllä tai yhdenmukaistetulla menettelytavalla voi tosiasiallisesti tai mahdollisesti olla välillistä tai välitöntä vaikutusta muiden jäsenvaltioiden talouden toimijoiden toimesta tapahtuvaan liikennevakuutussopimusten myyntiin kyseisessä jäsenvaltiossa ja ettei tämä vaikutus ole merkityksetön.

48 Yhteisöjen tuomioistuin voi kuitenkin ennakkoratkaisupyyntöä käsitellessään tarvittaessa tehdä täsmennyksiä ohjatakseen kansallista tuomioistuinta tulkinnassa (ks. erityisesti asia C-79/01, Payroll ym., tuomio 17.10.2002, Kok. 2002, s. I-8923, 29 kohta).

49 Tältä osin on palautettava mieliin, että yhteisöjen tuomioistuimen oikeuskäytännössä on katsottu, että jos muiden jäsenvaltioiden talouden toimijat voivat tarjota palveluja kyseisillä markkinoilla, kansallisen hintasopimuksen tehneet osapuolet voivat säilyttää markkinaosuutensa ainoastaan suojautumalla ulkomaiselta kilpailulta (ks. tuonnin osalta em. asia Belasco ym. v. komissio, tuomion 34 kohta ja em. asia British Sugar v. komissio, tuomion 28 kohta).

50 Ennakkoratkaisupyynnössä todetaan kuitenkin AGCM:n huomauttaneen lisäksi, että liikennevakuutussopimusten markkinoille pääsylle oli huomattavia esteitä ennen kaikkea siksi, että vahinkojen korvaamista varten oli ollut tarpeen perustaa tehokas jakeluverkosto ja maksukeskuksia koko maan alueelle. Ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin toteaa kuitenkin myös, että muiden jäsenvaltioiden vakuutusyhtiöt, jotka myös harjoittavat toimintaansa Italiassa, ovat myös osallistuneet AGCM:n kieltämään sopimukseen. Näyttää siten siltä, että kysymyksessä ovat markkinat, joilla muiden jäsenvaltioiden vakuutusyhtiöt voivat tarjota palveluitaan, vaikkakin nämä esteet vaikeuttavat palveluiden tarjoamista.

51 Tällaisissa olosuhteissa kansallisen tuomioistuimen tehtävänä on tutkia, onko jo yhteistoimintajärjestelyn tai yhdenmukaistetun menettelytavan olemassaololla sellainen vaikutus, että markkinoille tuleminen tuntuu vähemmän houkuttelevalta muiden jäsenvaltioiden sellaisista vakuutusyhtiöistä, jotka eivät harjoita toimintaansa Italiassa, koska vakuutusyhtiöt pystyvät yhteistoimintajärjestelyn tai yhdenmukaisen menettelytavan avulla muun muassa sovittamaan yhteen ja vahvistamaan liikennevakuutuksen maksut sellaiselle tasolle, jolla vakuutussopimusten myynti ei ole enää kannattavaa näiden yhtiöiden osalta (ks. vastaavasti em. asia British Sugar, tuomion 29 ja 30 kohta).

52 Näin ollen ensimmäiseen kysymykseen on vastattava asioissa C-295/04–C-298/04, että pääasiassa kysymyksessä olevan kaltaisella vakuutusyhtiöiden välisellä yhteistoimintajärjestelyllä tai yhdenmukaistetulla menettelytavalla, joka käsittää vastavuoroisen tietojenvaihdon, jonka avulla voidaan korottaa liikennevakuutuksen vakuutusmaksuja, mitä ei voida perustella markkinaolosuhteilla, ja jolla rikotaan kansallisia kilpailusääntöjä, voidaan rikkoa myös EY 81 artiklaa, jos kysymyksessä olevien kansallisten markkinoiden osalta on riittävän todennäköistä, että kyseisellä yhteistoimintajärjestelyllä tai yhdenmukaistetulla menettelytavalla voi tosiasiallisesti tai mahdollisesti olla välillistä tai välitöntä vaikutusta muihin jäsenvaltioihin sijoittautuneiden talouden toimijoiden toimesta tapahtuvaan tämän vakuutussopimuksen myyntiin kyseisessä jäsenvaltiossa ja ettei tämä vaikutus ole merkityksetön.

Asioiden C-295/04–C-297/04 toinen ja asian C-298/04 kolmas kysymys

53 Kansallinen tuomioistuin haluaa tietää tällä kysymyksellään, joka on tutkittava ennen asiassa C-298/04 esitettyä toista kysymystä, onko EY 81 artiklaa tulkittava siten, että jokainen voi vedota tässä artiklassa kielletyn yhteistoimintajärjestelyn tai menettelytavan mitättömyyteen ja vaatia vahingonkorvausta kärsitystä vahingosta, jos sen ja tämän vahingon välillä on syy-yhteys.

Yhteisöjen tuomioistuimelle esitetyt huomautukset

54 Assitalia esittää, että yhteisöjen tuomioistuin vastaa tähän kysymykseen myöntävästi, mutta muistuttaa kuitenkin siitä, että koska yhteisö ei ole kuitenkaan antanut tätä kysymystä koskevia säännöksiä, kunkin jäsenvaltion sisäisessä oikeusjärjestyksessä voidaan määrittää toimivaltaiset tuomioistuimet ja antaa menettelysäännöt sellaisia oikeussuojakeinoja varten, joilla pyritään turvaamaan oikeussubjektien välittömästi yhteisön oikeuden perusteella saamat oikeudet; edellytyksenä tältä osin on kuitenkin se, että nämä menettelysäännöt ovat vastaavuusperiaatteen ja tehokkuusperiaatteen mukaisia (em. asia Courage ja Crehan, tuomion 29 kohta).

55 Saksan hallituksen ja komission mukaan EY 81 artiklaa on tulkittava siten, että kolmannet henkilöt, joilla on oikeudellisesti asiaankuuluva intressi, voivat tämän yhteisön määräyksen perusteella vedota siinä kielletyn yhteistoimintajärjestelyn tai menettelytavan mitättömyyteen ja vaatia korvausta kärsitystä vahingosta, jos vahingon ja yhteistoimintajärjestelyn tai yhdenmukaistetun menettelytavan välillä on syy-yhteys.

Yhteisöjen tuomioistuimen arviointi asiasta

56 Ensinnäkin on todettava, että EY 81 artiklan 2 kohdassa määrätään, että kaikki EY 81 artiklan mukaan kielletyt sopimukset ja päätökset ovat mitättömiä.

57 Vakiintuneesta oikeuskäytännöstä käy ilmi, että tämä mitättömyys, johon kuka tahansa voi vedota, sitoo tuomioistuinta, kun EY 81 artiklan 1 kohdan soveltamisedellytykset täyttyvät ja kun kyseinen sopimus on sellainen, ettei sille voida myöntää EY 81 artiklan 3 kohdan mukaista poikkeusta (viimeksi mainitun seikan osalta ks. asia 10/69, Portelange, tuomio 9.7.1969, Kok. 1969, s. 309, 10 kohta). Koska EY 81 artiklan 2 kohdassa tarkoitettu mitättömyys on luonteeltaan ehdotonta, tämän määräyksen nojalla mitättömällä sopimuksella ei ole vaikutusta sopimuksen osapuolten välisissä suhteissa, eikä siihen voida vedota kolmansiin osapuoliin nähden (ks. asia 22/71, Béguelin, tuomio 25.11.1971, Kok. 1971, s. 949, 29 kohta). Lisäksi mitättömyys koskee kyseessä olevan sopimuksen tai päätöksen kaikkia vaikutuksia, niin menneitä kuin tuleviakin (ks. asia 48/72, Brasserie de Haecht, tuomio 6.2.1973, Kok. 1973, s. 77, Kok. Ep. II, s. 65, 26 kohta ja em. asia Courage ja Crehan, tuomion 22 kohta).

58 Lisäksi kuten tämän tuomion 39 kohdassa on muistutettu, EY 81 artiklan 1 kohta tuottaa välittömiä oikeusvaikutuksia yksityisten välisissä suhteissa, ja sillä perustetaan välittömästi yksityisten oikeussubjektien hyväksi oikeuksia, joita kansallisten tuomioistuinten on suojeltava.

59 Tästä seuraa, että jokaisella on oikeus vedota tuomioistuimessa EY 81 artiklan rikkomiseen (ks. em. asia Courage ja Crehan, tuomion 24 kohta) ja näin ollen tässä artiklassa kielletyn yhteistoimintajärjestelyn tai menettelytavan mitättömyyteen.

60 Siltä osin kuin kysymys on mahdollisuudesta vaatia sellaisen vahingon korvaamista, joka aiheutuu sopimuksesta tai menettelytavasta, joka voi rajoittaa tai vääristää

kilpailua, on todettava, että EY 81 artiklan täysi tehokkuus ja erityisesti tämän määräyksen 1 kohdassa esitetyn kiellon tehokas vaikutus vaarantuisivat, jos jokainen ei voisi vaatia sellaisen vahingon korvaamista, joka on aiheutunut kilpailua rajoittavasta tai vääristävästä sopimuksesta tai menettelytavasta (ks. em. asia Courage ja Crehan, tuomion 26 kohta).

61 Tästä seuraa, että jokainen voi vaatia aiheutuneen vahingon korvaamista, jos tämän vahingon ja EY 81 artiklassa kielletyn yhteistoimintajärjestelyn tai menettelytavan välillä on syy-yhteys.

62 Koska yhteisö ei ole kuitenkaan antanut tätä asiaa koskevia säännöksiä, kunkin jäsenvaltion sisäisessä oikeusjärjestyksessä voidaan määrittää toimivaltaiset tuomioistuimet ja antaa menettelysäännöt sellaisia oikeussuojakeinoja varten, joilla pyritään turvaamaan oikeussubjektien välittömästi yhteisön oikeuden perusteella saamat oikeudet; edellytyksenä tältä osin on kuitenkin se, että nämä menettelysäännöt eivät saa olla epäedullisempia kuin ne, jotka koskevat samankaltaisia jäsenvaltion sisäiseen oikeuteen perustuvia kanteita (vastaavuusperiaate), eivätkä ne saa tehdä yhteisön oikeudessa oikeussubjekteille vahvistettujen oikeuksien käyttämistä käytännössä mahdottomaksi tai suhteettoman vaikeaksi (tehokkuusperiaate) (ks. asia C-261/95, Palmisani, tuomio 10.7.1997, Kok. 1997, s. I-4025, 27 kohta ja em. asia Courage ja Crehan, tuomion 29 kohta).

63 Asioiden C-295/04–C-297/04 toiseen ja asian C-298/04 kolmanteen kysymykseen on vastattava, että EY 81 artiklaa on tulkittava siten, että jokainen voi vedota tässä artiklassa kielletyn yhteistoimintajärjestelyn tai menettelytavan mitättömyyteen ja vaatia vahingonkorvausta kärsitystä vahingosta, jos kyseisen mitättömyyden ja tämän vahingon välillä on syy-yhteys.

64 Koska yhteisö ei ole antanut tätä asiaa koskevia säännöksiä, kunkin jäsenvaltion sisäisessä oikeusjärjestyksessä on annettava tämän oikeuden käyttämistä koskevat

menettelysäännöt, mukaan lukien käsitteen "syy-yhteys" soveltamissäännöt, edellyttäen kuitenkin, että vastaavuusperiaatetta ja tehokkuusperiaatetta noudatetaan.

Asian C-298/04 toinen kysymys

65 Ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin haluaa tietää tällä kysymyksellä, onko EY 81 artiklaa tulkittava siten, että se on esteenä lain nro 287/90 33 §:n 2 momentin kaltaiselle kansalliselle säännökselle, jonka mukaan kolmansien on nostettava yhteisön tai kansallisten kilpailusäännösten rikkomiseen liittyvä vahingonkorvauskanne muussa kuin siinä tuomioistuimessa, joka on tavallisesti toimivaltainen samantasoisten vahingonkorvauskanteiden osalta, mikä lisää huomattavasti kuluja ja tuomion antamiseksi tarvittavaa aikaa.

Yhteisöjen tuomioistuimelle esitetyt huomautukset

66 Assitalia toteaa, että lain nro 287/90 33 §:n 2 momenttia sovelletaan yksinomaan kansallisten kilpailusäännösten rikkomiseen perustuviin vahingonkorvauskanteisiin ja että EY 81 ja EY 82 artiklan rikkomiseen perustuvat vahingonkorvauskanteet kuuluvat sen sijaan tavanomaisen tuomioistuimen toimivaltaan, koska nimenomaisia tätä koskevia säännöksiä ei ole annettu.

67 Näin ollen kansallisen tuomioistuimen on todettava menettelyllistä autonomiaa koskevan periaatteen valossa silloin, kun sitä on pyydetty varmistamaan, että tehokkuus- ja vastaavuusperiaatteita on noudatettu lain nro 287/90 33 §:n osalta, että yhteisön oikeuteen perustuvaa oikeudellista tilannetta suojellaan kansalliseen

oikeuteen perustuvaa tilannetta paremmin, koska yhteisön oikeuteen perustuvan tilanteen osalla taataan kahdenasteinen tuomioistuinmenettely.

68 Italian hallitus esittää, että kysymyksessä olevia oikeusriitoja koskeva toimivallan jako seuraa yksinomaan kunkin jäsenvaltion oikeudenkäytön organisaatiosta kuitenkin sillä varauksella, että otetaan huomioon vastaavuus- ja tehokkuusperiaatteet.

69 Komissio esittää, että kansallinen sääntely, jossa yhteisön oikeuden kilpailusääntöihin perustuvien siviilikanteiden osalta annetaan eri toimivaltasäännöt kuin samankaltaisten jäsenvaltion sisäiseen oikeuteen perustuvien kanteiden osalta, on yhteensopiva yhteisön oikeuden kanssa, jos ensimmäiset säännöt eivät ole toisia sääntöjä epäedullisempia eivätkä ne tee yhteisön oikeudessa oikeussubjekteille vahvistettujen oikeuksien käyttämistä käytännössä mahdottomaksi tai suhteettoman vaikeaksi.

Yhteisöjen tuomioistuimen arviointi asiasta

70 Ensinnäkin siitä kysymyksestä, sovelletaanko lain nro 287/90 33 §:n 2 momenttia yksinomaan kansallisten kilpailusääntöjen rikkomiseen perustuviin vahingonkorvauskanteisiin vai myös EY 81 ja EY 82 artiklan rikkomiseen perustuviin vahingonkorvauskanteisiin, on todettava, että yhteisöjen tuomioistuimen asiana ei ole tulkita kansallista lakia tai tutkia sen soveltamista yksittäistapauksessa (ks. erityisesti asia C-435/93, Dietz, tuomio 24.10.1996, Kok. 1996, s. I-5223, 39 kohta ja asia C-265/04, Bouanich, tuomio 19.1.2006, Kok. 2006, s. I-923, 51 kohta).

71 Koska yhteisö ei tämän tuomion 62 kohdassa esitetyn mukaisesti ole antanut tätä asiaa koskevia säännöksiä, kunkin jäsenvaltion sisäisessä oikeusjärjestyksessä on

määritettävä toimivaltaiset tuomioistuimet ja annettava menettelysäännöt sellaisia oikeussuojakeinoja varten, joilla pyritään turvaamaan oikeussubjektien välittömästi yhteisön oikeuden perusteella saamat oikeudet; edellytyksenä tältä osin on kuitenkin se, että nämä menettelysäännöt eivät saa olla epäedullisempia kuin ne, jotka koskevat samankaltaisia jäsenvaltion sisäiseen oikeuteen perustuvia kanteita (vastaavuusperiaate), eivätkä ne saa tehdä yhteisön oikeudessa oikeussubjekteille vahvistettujen oikeuksien käyttämistä käytännössä mahdottomaksi tai suhteettoman vaikeaksi (tehokkuusperiaate).

72 Näin ollen asian C-298/04 toiseen kysymykseen on vastattava, että koska yhteisö ei ole antanut tätä asiaa koskevia säännöksiä, kunkin jäsenvaltion sisäisessä oikeusjärjestyksessä on määritettävä tuomioistuimet, jotka ovat toimivaltaisia käsittelemään yhteisön kilpailusääntöjen rikkomiseen perustuvat vahingonkorvauskanteet, ja vahvistettava menettelysäännöt näitä kanteita varten; edellytyksenä tältä osin on kuitenkin se, että nämä säännökset eivät saa olla epäedullisempia kuin ne, jotka koskevat kansallisten kilpailusääntöjen rikkomiseen perustuvia kanteita, eivätkä nämä kansalliset säännökset saa tehdä sen oikeuden käyttämistä, joka koskee vahingonkorvauksen vaatimista EY 81 artiklassa kielletyn yhteistoimintajärjestelyn tai menettelyn aiheuttaman vahingon johdosta, käytännössä mahdottomaksi tai suhteettoman vaikeaksi.

Asioiden C-295/04–C-297/04 kolmas ja asian C-298/04 neljäs kysymys

73 Kansallinen tuomioistuin haluaa selvittää tällä kysymyksellä, onko EY 81 artiklaa tulkittava siten, että se on esteenä sellaiselle kansalliselle säännölle, jonka mukaan EY 81 artiklassa kielletystä yhteistoimintajärjestelystä tai menettelytavasta aiheutuneen vahingon korvaamisvaatimuksen vanhentumisaika alkaa kulua siitä päivästä, jona tämä kielletty yhteistoimintajärjestely tai menettelytapa otettiin käyttöön.

Yhteisöjen tuomioistuimelle esitetyt huomautukset

74 Assitalia lausuu, että menettelyllistä autonomiaa koskevan periaatteen nojalla kansallisen tuomioistuimen on määritettävä vastaavuus- ja tehokkuusperiaatteita noudattaen sen oman oikeusjärjestyksen valossa, mitkä ovat vanhentumisajat ja niiden soveltamista koskevat yksityiskohtaiset säännöt (ks. asia C-312/93, Peterbroeck, tuomio 14.12.1995, Kok. 1995, s. I-4599).

75 Italian hallitus väittää, että suoja yhteistoimintajärjestelystä aiheutuvia kielteisiä vaikutuksia vastaan tulee tehokkaaksi siitä päivästä lähtien, jona yhteistoimintajärjestely otettiin käyttöön. EY 81 artiklaan perustuvan vahingonkorvausvaatimuksen vanhentumisaika alkaa siten kulua kyseisestä ajankohdasta alkaen.

76 Komissio katsoo, että koska yhteisö ei ole antanut tätä asiaa koskevia säännöksiä, kunkin jäsenvaltion sisäisessä oikeusjärjestyksessä säädetään sellaisista kysymyksistä kuten yhteisön kilpailusääntöjen rikkomiseen perustuvien kanteiden nostamisen vanhentumisaika; edellytyksenä tältä osin on kuitenkin se, että tämä määräaika ei saa olla epäedullisempi kuin se, jota sovelletaan samankaltaisiin jäsenvaltion sisäiseen oikeuteen perustuviin kanteisiin, eikä se saa tehdä yhteisön oikeudessa vahvistettujen oikeuksien käyttämistä käytännössä mahdottomaksi tai suhteettoman vaikeaksi.

Yhteisöjen tuomioistuimen arviointi asiasta

77 Koska yhteisö ei tämän tuomion 62 kohdassa esitetyn mukaisesti ole antanut tätä kysymystä koskevia säännöksiä, kunkin jäsenvaltion sisäisessä oikeusjärjestyksessä

on annettava menettelysäännöt sellaisia oikeussuojakeinoja varten, joilla pyritään turvaamaan oikeussubjektien välittömästi yhteisön oikeuden perusteella saamat oikeudet; edellytyksenä tältä osin on kuitenkin se, että näiden yksityiskohtaisten sääntöjen osalta noudatetaan vastaavuus- ja tehokkuusperiaatteita.

78 Sellainen kansallinen sääntö, jonka nojalla vahingonkorvauskanteen esittämistä koskeva vanhentumisaika alkaa kulua siitä päivästä, jona yhteistoimintajärjestely tai yhdenmukaistettu menettely otettiin käyttöön, voi tehdä sen oikeuden käyttämisen, joka koskee vahingonkorvauksen vaatimista tämän yhteistoimintajärjestelyn tai menettelyn aiheuttaman vahingon johdosta, käytännössä mahdottomaksi tai suhteettoman vaikeaksi, erityisesti jos tässä kansallisessa säännössä säädetään myös lyhyestä vanhentumisajasta, jota ei voida katkaista.

79 Sellaisessa tilanteessa ei voida nimittäin sulkea pois sitä, että niissä tapauksissa, joissa on kysymyksessä jatkuva tai toistuva sääntöjen rikkominen, vanhentumisaika on kulunut loppuun jopa ennen rikkomisen päättymistä, jolloin kaikkien niiden henkilöiden, joille on aiheutunut vahinkoa vanhentumisajan päättymisen jälkeen, on mahdotonta nostaa kannetta.

80 Kansallisen tuomioistuimen tehtävänä on varmistaa, onko näin pääasiassa kysymyksessä olevan kansallisen säännön kohdalla.

81 Asioiden C-295/04–C-297/04 kolmanteen kysymykseen ja asian C-298/04 neljänteen kysymykseen on vastattava, että koska yhteisö ei ole antanut tätä asiaa koskevia säännöksiä, kunkin jäsenvaltion sisäisessä oikeusjärjestyksessä on vahvistettava vanhentumisaika EY 81 artiklassa kielletystä yhteistoimintajärjestelystä tai menettelytavasta aiheutuneen vahingon korvaamista koskevaa vaatimusta varten, edellyttäen kuitenkin, että vastaavuus- ja tehokkuusperiaatteita noudatetaan.

82 Tältä osin kansallisen tuomioistuimen tehtävänä on varmistaa, voiko sellainen kansallinen sääntö, jonka mukaan EY 81 artiklassa kielletystä yhteistoimintajärjes-

telystä tai menettelytavasta aiheutuneen vahingon korvaamisvaatimuksen vanhentumisaika alkaa kulua siitä päivästä, jona tämä kielletty yhteistoimintajärjestely tai menettelytapa otettiin käyttöön, erityisesti jos tässä kansallisessa säännössä säädetään myös lyhyestä vanhentumisajasta, jota ei voida katkaista, tehdä sen oikeuden käyttämisen, joka koskee vahingonkorvauksen vaatimista kärsityn vahingon johdosta, käytännössä mahdottomaksi tai suhteettoman vaikeaksi.

Asioiden C-295/04–C-297/04 neljäs kysymys ja asian C-298/04 viides kysymys

83 Ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin haluaa selvittää tällä kysymyksellä, onko EY 81 artiklaa tulkittava siten, että siinä velvoitetaan kansalliset tuomioistuimet myöntämään seuraamusluonteisia vahingonkorvauksia, jotta vahingonkorvauksesta tulee suurempi kuin tätä artiklaa rikkoneen taloudellisen toimijan saama etu ja jotta EY 81 artiklassa kiellettyjen yhteistoimintajärjestelyjen ja yhdenmukaistettujen menettelytapojen käyttöönottoa voidaan tällä tavoin ehkäistä.

Yhteisöjen tuomioistuimelle esitetyt huomautukset

84 Assitalia katsoo, että rangaistusluonteisen vahingonkorvauksen myöntäminen kilpailunvastaisesta käyttäytymisestä kärsineelle kolmannelle kuuluu jälleen menettelyllistä autonomiaa koskevan periaatteen piiriin. Koska yhteisön oikeudessa ei ole olemassa minkäänlaista sääntelyä rangaistusluonteisesta vahingonkorvauksesta, jokaisen jäsenvaltion sisäisessä oikeusjärjestyksessä on vahvistettava perusteet korvattavan vahingon laajuuden määrittämistä varten kuitenkin siten, että näiden

perusteiden osalta noudatetaan aina vastaavuus- ja tehokkuusperiaatteita (ks. vastaavasti erityisesti yhdistetyt asiat C-46/93 ja C-48/93, Brasserie du pêcheur ja Factortame, tuomio 5.3.1996, Kok. 1996, s. I-1029, 89 ja 90 kohta).

85 Italian hallitus väittää, että rangaistusluonteista vahingonkorvausta ei tunneta ollenkaan Italian oikeusjärjestyksessä eikä se sovellu yhteen vahingon korvaamista koskevan oikeudellisen instrumentin kanssa. Viimeksi mainittu instrumentti katsotaan nimittäin uhrin kärsimän ja hänen toteennäyttämänsä vahingon korvaamistoimeksi. Sillä ei voisi olla missään tapauksessa seuraamuksen tai rangaistustoimenpiteen tehtävää, vaan sellaisesta tehtävästä voidaan säätää yksistään laissa.

86 Saksan hallituksen mukaan tähän kysymykseen on annettava kieltävä vastaus.

87 Itävallan hallituksen mukaan EY 81 artiklan soveltamisen takaamiseksi ei ole tarpeen velvoittaa viran puolesta, että vahinkoa kärsineelle kolmannelle henkilölle on maksettava seuraamusluonteista vahingonkorvausta, koska edun myöntäminen vahinkoa kärsineelle henkilölle ei ole tarkoituksena eikä tarpeellista. Suurimmassa osassa jäsenvaltioiden oikeusjärjestyksistä ei säädetä tämäntyyppisistä seuraamuksista EY 81 artiklan 1 kohdan rikkomisen osalta. Niissä säädetään pikemminkin vahingonkorvausoikeuksista ja kieltovaatimuksista, mikä riittää EY 81 artiklan tehokkaaseen täytäntöönpanoon.

88 Komissio katsoo, että koska yhteisö ei ole antanut tätä asiaa koskevia säännöksiä, kunkin jäsenvaltion sisäisessä oikeusjärjestyksessä on säädettävä yhteisön kilpailusääntöjen rikkomisesta johtuvien vahinkojen korvaamisen kaltaisista kysymyksistä; edellytyksenä tältä osin on kuitenkin se, että vahingonkorvaus ei tällaisessa tapauksessa saa olla vahinkoa kärsineelle henkilölle epäedullisempi kuin sellainen vahingonkorvaus, jonka hän olisi voinut saada vastaavien jäsenvaltion sisäisen oikeuden mukaisten kanteiden perusteella.

Yhteisöjen tuomioistuimen arviointi asiasta

89 Kuten vakiintuneesta oikeuskäytännöstä ilmenee, kansallisten tuomioistuinten, joiden tehtävänä on toimivaltansa rajoissa soveltaa yhteisön oikeussääntöjä, on varmistettava, että nämä oikeussäännöt saavat täysimääräisesti aikaan vaikutuksensa, ja niiden on suojeltava niitä oikeuksia, joita niissä annetaan yksityisille (ks. erityisesti asia 106/77, Simmenthal, tuomio 9.3.1978, Kok. 1978, s. 629, Kok. Ep. IV, s. 73, 16 kohta; asia C-213/89, Factortame ym., tuomio 19.6.1990, Kok. 1990, s. I-2433, Kok. Ep. X, s. 453, 19 kohta ja em. asia Courage ja Crehan, tuomion 25 kohta).

90 Kuten tämän tuomion 60 kohdasta käy ilmi, EY 81 artiklan täysi tehokkuus ja erityisesti tämän määräyksen 1 kohdassa esitetyn kiellon tehokas vaikutus vaarantuisivat, jos jokainen ei voisi vaatia sellaisen vahingon korvaamista, joka on aiheutunut kilpailua rajoittavasta tai vääristävästä sopimuksesta tai menettelytavasta.

91 Tällainen oikeus vahvistaa yhteisön kilpailusääntöjen operatiivista luonnetta ja tekee usein peiteltyjen kilpailua rajoittavien tai vääristävien sopimusten tai menettelytapojen käytöstä vähemmän houkuttelevaa. Tästä näkökulmasta tarkasteltuina kansallisissa tuomioistuimissa vireillä olevat vahingonkorvauskanteet edistävät huomattavasti toimivan kilpailun ylläpitämistä yhteisössä (em. asia Courage ja Crehan, tuomion 27 kohta).

92 Vahingonkorvauksen myöntämisestä ja kenties kysymykseen tulevasta mahdollisuudesta määrätä seuraamusluonteisia vahingonkorvauksia on todettava, että koska yhteisö ei ole antanut tätä asiaa koskevia säännöksiä, jokaisen jäsenvaltion sisäisessä oikeusjärjestyksessä on vahvistettava perusteet korvattavan vahingon laajuuden määrittämiseksi, edellyttäen kuitenkin että vastaavuus- ja tehokkuusperiaatteita noudatetaan.

93 Ensinnäkin vastaavuusperiaatteen mukaan erityisiä vahingonkorvauksia, kuten varoittavia tai rangaistusluonteisia vahingonkorvauksia, on voitava määrätä maksettavaksi yhteisön kilpailusääntöihin perustuvien kanteiden yhteydessä, jos tällaisia korvauksia voidaan määrätä maksettavaksi jäsenvaltion sisäiseen oikeuteen perustuvan vastaavanlaisen kanteen yhteydessä (ks. vastaavasti em. yhdistetyt asiat Brasserie du pêcheur ja Factortame, tuomion 90 kohta).

94 Yhteisöjen tuomioistuimen vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan yhteisön oikeus ei estä kansallisia tuomioistuimia valvomasta sitä, ettei yhteisön oikeusjärjestyksessä taattujen oikeuksien suojaaminen johtaisi siihen, että oikeudenhaltijat saavat perusteetonta etua (ks. erityisesti asia 238/78, Ireks-Arkady v. neuvosto ja komissio, tuomio 4.10.1979, Kok. 1979, s. 2955, Kok. Ep. IV, s. 621, 14 kohta; yhdistetyt asiat C-441/98 ja C-442/98, Michaïlidis, tuomio 21.9.2000, Kok. 2000, s. I-7145, 31 kohta ja em. asia Courage ja Crehan, tuomion 30 kohta).

95 Toisaalta tehokkuusperiaatteesta ja jokaisen henkilön oikeudesta vaatia kilpailua rajoittavasta tai vääristävästä sopimuksesta tai menettelytavasta aiheutuvan vahingon korvaamista seuraa, että vahinkoa kärsineiden henkilöiden ei ole voitava saada vaatia vahingonkorvausta pelkästään todellisesta vahingosta (damnum emergens), vaan myös saamatta jääneestä voitosta (lucrum cessans), minkä lisäksi heidän on voitava vaatia korkojen maksamista.

96 Saamatta jääneen voiton täydellistä poissulkemista korvattavasta vahingosta silloin, kun yhteisön oikeutta on rikottu, ei voida hyväksyä, sillä sellainen täydellinen poissulkeminen tekisi vahingonkorvauksen saamisen käytännössä mahdottomaksi erityisesti taloudellisten tai kaupallisten riita-asioiden yhteydessä (ks. em. yhdistetyt asiat Brasserie du pêcheur ja Factortame, tuomion 87 kohta ja yhdistetyt asiat C-397/98 ja C-410/98, Metallgesellschaft ym., tuomio 8.3.2001, Kok. 2001, s. I-1727, 91 kohta).

97 Korkojen maksamisen osalta on palautettava mieliin, että yhteisöjen tuomioistuin on todennut asiassa C-271/91, Marshall, 2.8.1993 antamansa tuomion (Kok. 1993, s. I-4367, Kok. Ep. XIV, s. I-349) 31 kohdassa, että korkojen määrääminen sovellettavien kansallisten oikeussääntöjen mukaan on katsottava erottamattomaksi osaksi korvausta.

98 Asioiden C-295/04–C-297/04 neljänteen kysymykseen ja asian C-298/04 viidenteen kysymykseen on vastattava, että koska yhteisö ei ole antanut tätä asiaa koskevia säännöksiä, jokaisen jäsenvaltion sisäisessä oikeusjärjestyksessä on vahvistettava perusteet EY 81 artiklassa kielletystä yhteistoimintajärjestelystä tai menettelytavasta aiheutuneen korvattavan vahingon laajuuden määrittämiseksi edellyttäen kuitenkin, että vastaavuus- ja tehokkuusperiaatteita noudatetaan.

99 Jos vastaavuusperiaatteen mukaan erityisiä vahingonkorvauksia, kuten varoittavia tai rangaistusluonteisia vahingonkorvauksia voidaan näin ollen määrätä maksettavaksi sellaisten kansallisten kanteiden yhteydessä, jotka vastaavat yhteisön kilpailusääntöihin perustuvia kanteita, ne on voitava määrätä maksettavaksi myös viimeksi mainittujen kanteiden yhteydessä. Yhteisön oikeus ei kuitenkaan estä kansallisia tuomioistuimia valvomasta sitä, ettei yhteisön oikeusjärjestyksessä taattujen oikeuksien suojaaminen johtaisi siihen, että oikeudenhaltijat saavat perusteetonta etua.

100 Toisaalta tehokkuusperiaatteesta ja yksityisen oikeudesta vaatia sellaisen vahingon korvaamista, joka aiheutuu kilpailua rajoittavasta tai vääristävästä sopimuksesta tai menettelytavasta, seuraa, että vahinkoa kärsineiden henkilöiden ei ole voitava saada vaatia vahingon korvaamista pelkästään todellisesta vahingosta (damnum emergens), vaan myös saamatta jääneestä voitosta (lucrum cessans), minkä lisäksi heidän on voitava vaatia korkojen maksamista.

Oikeudenkäyntikulut

101 Pääasian asianosaisten osalta asian käsittely yhteisöjen tuomioistuimessa on välivaihe kansallisessa tuomioistuimessa vireillä olevan asian käsittelyssä, minkä vuoksi kansallisen tuomioistuimen asiana on päättää oikeudenkäyntikulujen korvaamisesta. Oikeudenkäyntikuluja, jotka ovat aiheutuneet muille kuin näille asianosaisille huomautusten esittämisestä yhteisöjen tuomioistuimelle, ei voida määrätä korvattaviksi.

Näillä perusteilla yhteisöjen tuomioistuin (kolmas jaosto) on ratkaissut asiat seuraavasti:

1) Pääasiassa kysymyksessä olevan kaltaisella vakuutusyhtiöiden välisellä yhteistoimintajärjestelyllä tai yhdenmukaistetulla menettelytavalla, joka käsittää vastavuoroisen tietojenvaihdon, jonka avulla voidaan korottaa autojen, vesikulkuneuvojen ja mopojen aiheuttamia onnettomuuksia koskevien liikennevakuutusten vakuutusmaksuja, mitä ei voida perustella markkinaolosuhteilla, ja jolla rikotaan kansallisia kilpailusääntöjä, voidaan rikkoa myös EY 81 artiklaa, jos kysymyksessä olevien kansallisten markkinoiden osalta on riittävän todennäköistä, että kyseisellä yhteistoimintajärjestelyllä tai yhdenmukaistetulla menettelytavalla voi tosiasiallisesti tai mahdollisesti olla välillistä tai välitöntä vaikutusta muihin jäsenvaltioihin sijoittautuneiden talouden toimijoiden toimesta tapahtuvaan tämän vakuutussopimuksen myyntiin kyseisessä jäsenvaltiossa ja ettei tämä vaikutus ole merkityksetön.

2) EY 81 artiklaa on tulkittava siten, että jokainen voi vedota tässä artiklassa kielletyn yhteistoimintajärjestelyn tai menettelytavan mitättömyyteen ja vaatia vahingonkorvausta kärsitystä vahingosta, jos kyseisen mitättömyyden ja tämän vahingon välillä on syy-yhteys.

Koska yhteisö ei ole antanut tätä asiaa koskevia säännöksiä, kunkin jäsenvaltion sisäisessä oikeusjärjestyksessä on annettava tämän oikeuden

käyttämistä koskevat menettelysäännöt, mukaan lukien käsitteen "syy-yhteys" soveltamissäännöt, edellyttäen kuitenkin, että vastaavuusperiaatetta ja tehokkuusperiaatetta noudatetaan.

3) Koska yhteisö ei ole antanut tätä asiaa koskevia säännöksiä, kunkin jäsenvaltion sisäisessä oikeusjärjestyksessä on määritettävä tuomioistuimet, jotka ovat toimivaltaisia käsittelemään yhteisön kilpailusääntöjen rikkomiseen perustuvat vahingonkorvauskanteet, ja vahvistettava menettelysäännöt näitä kanteita varten; edellytyksenä tältä osin on kuitenkin se, että nämä säännökset eivät saa olla epäedullisempia kuin ne, jotka koskevat kansallisten kilpailusääntöjen rikkomiseen perustuvia kanteita, eivätkä nämä kansalliset säännökset saa tehdä sen oikeuden käyttämistä, joka koskee vahingonkorvauksen vaatimista EY 81 artiklassa kielletyn yhteistoimintajärjestelyn tai menettelyn aiheuttaman vahingon johdosta, käytännössä mahdottomaksi tai suhteettoman vaikeaksi.

4) Koska yhteisö ei ole antanut tätä asiaa koskevia säännöksiä, kunkin jäsenvaltion sisäisessä oikeusjärjestyksessä on vahvistettava vanhentumisaika EY 81 artiklassa kielletystä yhteistoimintajärjestelystä tai menettelytavasta aiheutuneen vahingon korvaamista koskevaa vaatimusta varten, edellyttäen kuitenkin, että vastaavuus- ja tehokkuusperiaatteita noudatetaan.

Tältä osin kansallisen tuomioistuimen tehtävänä on varmistaa, voiko sellainen kansallinen sääntö, jonka mukaan EY 81 artiklassa kielletystä yhteistoimintajärjestelystä tai menettelytavasta aiheutuneen vahingon korvaamisvaatimuksen vanhentumisaika alkaa kulua siitä päivästä, jona tämä kielletty yhteistoimintajärjestely tai menettelytapa otettiin käyttöön, erityisesti jos tässä kansallisessa säännössä säädetään myös lyhyestä vanhentumisajasta, jota ei voida katkaista, tehdä sen oikeuden käyttämisen, joka koskee vahingonkorvauksen vaatimista kärsityn vahingon johdosta, käytännössä mahdottomaksi tai suhteettoman vaikeaksi.

5) **Koska yhteisö ei ole antanut tätä kysymystä koskevia säännöksiä, jokaisen jäsenvaltion sisäisessä oikeusjärjestyksessä on vahvistettava perusteet EY 81 artiklassa kielletystä yhteistoimintajärjestelystä tai menettelytavasta aiheutuneen korvattavan vahingon laajuuden määrittämiseksi edellyttäen kuitenkin, että vastaavuus- ja tehokkuusperiaatteita noudatetaan.**

Jos vastaavuusperiaatteen mukaan erityisiä vahingonkorvauksia, kuten varoittavia tai rangaistusluonteisia vahingonkorvauksia, voidaan näin ollen määrätä maksettavaksi sellaisten kansallisten kanteiden yhteydessä, jotka vastaavat yhteisön kilpailusääntöihin perustuvia kanteita, ne on voitava määrätä maksettavaksi myös viimeksi mainittujen kanteiden yhteydessä. Yhteisön oikeus ei kuitenkaan estä kansallisia tuomioistuimia valvomasta sitä, ettei yhteisön oikeusjärjestyksessä taattujen oikeuksien suojaaminen johtaisi siihen, että oikeudenhaltijat saavat perusteetonta etua.

Toisaalta tehokkuusperiaatteesta ja yksityisen oikeudesta vaatia sellaisen vahingon korvaamista, joka aiheutuu kilpailua rajoittavasta tai vääristävästä sopimuksesta tai menettelytavasta, seuraa, että vahinkoa kärsineiden henkilöiden ei ole voitava saada vaatia vahingon korvaamista pelkästään todellisesta vahingosta (damnum emergens), vaan myös saamatta jääneestä voitosta (lucrum cessans), minkä lisäksi heidän on voitava vaatia korkojen maksamista.

Allekirjoitukset